

- Oud en nieuw - 1
- Alledaagse belevenissen in oorlogstijd - 4
- Afscheid van Wim van Drimmelen - 6
- Het Leidse Sterrewachtarchief - 8
- Kunstig papier: kijken en ontdekken - 10
- Cool dry place - 12

METAMORFOZE → NATIONAAL PROGRAMMA VOOR HET BEHOUD VAN HET PAPIEREN ERFGOED

4

8

10

*Een nieuwe fase voor Metamorfoze***OUD EN NIEUW**

- **A**ls op 31 december 2008 om 12 uur 's nachts de vuurpijlen de lucht in gaan, gaat het Metamorfoze-programma een nieuwe, vierde fase in. En er gaat veel veranderen, zowel organisatorisch als wat personele invulling en werkwijze betreft.

Alles digitaal

De komende vier jaar zal het programma in het teken staan van massadigitalisering. Dat beperkt zich niet alleen tot nieuwe projecten, maar behelst ook het digitaal beschikbaar stellen van de resultaten van de afgelopen twaalf jaar. Dat wil zeggen: grootschalige digitalisering van de bestaande microfilm-masters. Microfilm als duurzaam opslagmedium voldoet nog steeds uitstekend, en dat zal ook zo blijven, maar aan de access-zijde zijn er veel nadelen. Microfilmreaders worden steeds schaarser. Producenten en erfgoedinstellingen investeren hier niet meer in. De verwachting is dat het medium op termijn gaat verdwijnen. En dan is al het werk voor niets geweest. Dat mogen we niet laten gebeuren.

De microfilms die het afgelopen decennium (met subsidie van Metamorfoze) geproduceerd werden, zijn van een zodanige kwaliteit dat deze goed kunnen worden gedigitaliseerd, zonder dat de originelen worden belast. Bovendien is het scannen van microfilms grotendeels een geautomatiseerd proces, dus zeer kosten-

effectief. Bij kranten en tijdschriften is verder altijd gestreefd naar het completeren van sets uit verschillende bronnen. In die zin zijn de microfilms uniek. In veel gevallen is het materiaal alleen op microfilm compleet.

Boeken en tijdschriften

We beginnen in 2009 met de boeken. In eerste instantie met de 20.000 titels uit de collectie van de KB die op microfilm zijn gezet. Daarna gaan we in overleg met de grote universiteitsbibliotheken die aan het traject Behoud Nederlandse Boekproductie (BNB) deelnemen, om een tweede stap te zetten: digitalisering van alle boektitels uit de periode 1870-1910 die de afgelopen jaren zijn geconserveerd met gebruikmaking van de bestaande microfilms. Uiteraard zal de KB voor deze titels de mogelijke auteursrechten respecteren. De nu lopende BNB-projecten (1910-1920) volgen deze methodiek al. Daarna zullen de geïllustreerde publiekstitjdschriften volgen. Metamorfoze gaat hier de komende jaren fors in investeren. Wat de kranten betreft maken we even pas op de plaats, zolang het grote, door NWO gefinancierde project Database Digitale Dagbladen loopt.

Verder gaat Metamorfoze de erfgoedinstellingen in staat stellen hun eerder door microverfilming geconserveerde collecties en

M

JUBILEUMBIJENKOMST METAMORFOZE

Op donderdag 12 februari 2009 zal Metamorfoze een jubileumbijeenkomst organiseren in de Koninklijke Bibliotheek voor alle gerelateerde instellingen en bedrijven. Tijdens deze feestelijke bijeenkomst zal de derde fase van het programma officieel afgesloten en de vierde fase gestart worden.

Verschillende sprekers zullen hun blik over Metamorfoze in verleden en toekomst laten gaan. Bovendien wordt een jubileumpublicatie gepresenteerd, waarin de mooiste en meest opmerkelijke artikelen uit de Nieuwsbrief van 1997 tot nu toe gebundeld zijn. Ook zal de vernieuwde Metamorfoze website geïntroduceerd worden.

U kunt zich voor de bijeenkomst aanmelden via de website: www.metamorfoze.nl. Hier vindt u ook meer informatie over deelname en over het programma van de bijeenkomst.

archieven digitaal beschikbaar te stellen. Hiervoor kunnen projectvoorstellen worden ingediend binnen de bestaande trajecten. Daarbij gaan we zoeken naar de juiste balans tussen de digitalisering van films en het digitaliseren van nog niet geconserveerde (lees: verfilmd) collecties.

Preservation imaging

In nieuwe projecten zal, waar gewenst, direct worden gedigitaliseerd van de originelen. De master-images worden opgeslagen in het e-Depot van de KB, wat duurzame opslag van de informatie garandeert. De *Richtlijnen Preservation Imaging Metamorfoze* dienen hier als kwaliteitsborging. Niet in alle gevallen is het nodig deze standaard volledig te hanteren. Bij gedrukt tekstmateriaal kan worden uitgegaan van een lichtere versie. Niettemin vinden de basisprincipes van preservation imaging, ontwikkeld door het Bureau Metamorfoze, wereldwijd steeds meer ingang bij bibliotheken, archieven en musea. Grote winst is ook de objectieve kwaliteitsmeting door het gebruik van in de Verenigde Staten en Duitsland ontwikkelde software. Zowel bij de toeleveringsbedrijven als bij de kwaliteitscontroles binnen het programma gaat de introductie van preservation imaging een enorme efficiëntieslag opleveren. Naar verwachting is deze methodiek begin 2009 operationeel.

Core business

Metamorfoze wordt hiermee een van de grootste door een overheid gefinancierde digitaliseringsprogramma's ter wereld. Het is

1

Reeds gemicrofilmde boeken uit de periode 1870-1910 zullen binnenkort eveneens digitaal beschikbaar komen.

2

Twee scheidende Metamorfoze collega's:
Henriette Reerink en Dennis Schouten.

daarbij absoluut noodzakelijk meer aandacht te geven aan beschikbaarstelling van de resultaten. 'Preservation and access' horen nog steeds bij elkaar. Alles wat we behouden moet ook digitaal toegankelijk worden gemaakt. De komende vier jaar gaat Metamorfoze bijdragen aan het ontwikkelen van een nationale infrastructuur hiervoor, die interoperabel is met internationale projecten en diensten als Europeana en Worldcat.

Organisatorisch gaat Metamorfoze terug naar de core business: relatiemanagement, coördinatie en begeleiding van projecten, het verstrekken van subsidies en het fungeren als expertisecentrum. Vanuit het programma zelf zullen waarschijnlijk geen projecten meer worden opgezet en geleid, geen materiaalanalyses worden uitgevoerd of kwaliteitscontroles worden verzorgd. Deze functies zullen buiten het programma uitgevoerd worden.

Mensen

En tenslotte zijn er ook nog de nodige veranderingen in de personele sfeer. Coördinatoren Henriette Reerink en Carlijn Agterberg hebben beiden andere functies aanvaard, respectievelijk als projectleider digitalisering bij de UB Amsterdam en als teamleider bij de afdeling Kennisdiensten & Collecties van de KB. Fieke Smitskamp en Andrea Langendoen nemen hun coördinerende taken over. Maria Patijn is sinds 1 september 2008 coördinator communicatie. Het kwaliteitscontroleteam, voorlopig nog bij Metamorfoze ondergebracht, is uitgebreid met Jasper den Hollander. En ondergetekende vertrekt per 1 januari 2009 naar het Ministerie van VWS om daar te gaan werken als projectleider Erfgoed van de Oorlog.

Mensen dus. Want daar gaat het om. Mensen die helpen het programma groot te maken, die er mede voor hebben gezorgd dat Nederland als enige land ter wereld een grote stap heeft kunnen maken met betrekking tot het duurzaam behoud en de permanente toegang tot het culturele erfgoed dat op papier is overgeleverd. De Nederlandse overheid heeft het probleem van het vergaan van ons papieren erfgoed eind vorige eeuw onderkend en goed aangepakt. Ook bij het Ministerie van OCW zaten mensen die zagen wat er gebeurde en vonden dat er iets moest worden gedaan. Het management van de KB heeft hieraan prioriteit gegeven, omdat het belang van deze operatie werd ingezien. En intussen is ook het archieventraject, met medewerking van het Nationaal Archief, een niet meer weg te denken onderdeel van het programma geworden. Maar het succes van Metamorfoze is vooral te danken aan de Nederlandse erfgoedinstellingen, die hun verantwoordelijkheid hebben genomen en in de toekomst hebben geïnvesteerd.

Geschiedenis is een deel van onze identiteit. Het thema is actueler dan ooit. Metamorfoze, Het Geheugen van Nederland, het Nationaal historisch museum, Anno, DEN, Laboratory, Erfgoed van de Oorlog. Alles raakt in een stroomversnelling. Ik ben blij dat ik hieraan een bijdrage heb mogen leveren, en dat de komende jaren op een andere plek mag blijven doen.

■
Dennis Schouten

IFLA Satellite Meeting in Ottawa, Canada

Van 6 tot en met 8 augustus 2008 vond in de Library and Archives Canada te Ottawa een driedaagse IFLA Satellite Meeting plaats, georganiseerd door de IFLA-afdeling Preservation and Conservation.

Thema's van de bijeenkomst, onder de titel *Preserving cultural heritage into the 21st century*, waren de nationale aanpak van conserveringsvraagstukken, ontwikkelingen in conserveringsonderzoek, risicomanagement en de relatie tussen conservering en beschikbaarstelling. Metamorfoze werd vertegenwoordigd door Carlijn Agterberg en Dennis Schouten, die tijdens de eerste sessie een overzicht gaf van de recente ontwikkelingen binnen Metamorfoze. In de verschillende sessies kwamen veel onderwerpen aan bod waar Metamorfoze eveneens mee te maken krijgt. Vooral de presentaties over nieuw onderzoek naar schade-inventariserende methoden en over systemen voor betere beschikbaarstelling hadden raakvlakken met de werkwijze van Metamorfoze. Deze onderwerpen zullen, in navolging van de Satellite Meeting, nader bestudeerd worden.

Tijdens de conferentie werd ook een bezoek gebracht aan het indrukwekkende Center for Conservation even buiten de stad. Hier een robotscanner in bedrijf.

Foto: Dennis Schouten

Willy Vanderpijpen
Foto: Universiteit Antwerpen

Afscheidscollege Willy Vanderpijpen

Op 12 september 2008 nam Willy Vanderpijpen afscheid als hoogleraar Informatie- en boekwetenschap aan de Universiteit Antwerpen.

Naast zijn werkzaamheden aan de Universiteit Antwerpen was Vanderpijpen ook gedurende vele jaren adjunct-directeur van de Koninklijke Bibliotheek in Brussel. Ook deze functie heeft hij inmiddels neergelegd.

Vanderpijpen is in de afgelopen jaren nauw betrokken geweest bij de ontwikkelingen met betrekking tot digitalisering van cultureel erfgoed in Europa. In zijn afscheidscollege, bijgewoond door Dennis Schouten en de inmiddels ook gepensioneerde algemeen directeur van de KB Wim van Drimmelen, focuste Vanderpijpen dan ook op het beleid van de Europese commissie en de activiteiten van de verschillende lidstaten. Inmiddels is grootschalige digitalisering van Europees erfgoed niet meer van de agenda van de Europese commissie afgeweest. Dit heeft geleid tot verschillende initiatieven als The European Digital Library en Europeana.

Willy Vanderpijpen toonde zich optimistisch over de digitale toekomst van het Europese culturele erfgoed, hoewel ook hij kanttekeningen plaatste bij alle grote plannen. Kwesties als kwaliteit, digitale duurzaamheid en copyright zijn nog behoorlijke hobbels die moeten worden genomen. Ook Metamorfoze houdt zich hiermee bezig en zal steeds naar oplossingen blijven zoeken.

ALLEDAAGSE BELEVENISSEN IN OORLOGSTIJD

Het NIOD conserveert egodocumenten

‘W il het nageslacht ten volle beseffen wat wij als volk in deze jaren hebben doorstaan en zijn te boven gekomen, dan hebben wij juist de eenvoudige stukken nodig: een dagboek, brieven van een arbeider uit Duitsland, [...] toespraken van een predikant.’

Met deze woorden riep Gerrit Bolkestein, minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen van de Nederlandse regering in ballingschap, de luisteraars in bezet Nederland op hun alledaagse belevenissen op papier vast te leggen. In de avonduitzending van Radio Oranje van dinsdag 28 maart 1944 kondigde hij de samenstelling van een ‘groot, waarlijk nationaal werk’ aan. Met zijn oproep legde Bolkestein het fundament voor de Collectie Dagboeken en Egodocumenten van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD).

Anne en honderden anderen

Eén van de velen die Bolkesteins oproep destijds hoorden, was een jong joods meisje dat op een zolder aan de Amsterdamse Prinsengracht ondergedoken zat. Die avond schreef ze over haar huisgenoten: ‘...natuurlijk stormden ze allemaal meteen op mijn dagboek af.’ Ze stelde zich voor hoe het zou zijn als ze later een roman over het Achterhuis kon schrijven, ‘aan de titel alleen zouden de mensen denken, dat het een detective-roman was.’ Het dagboek van Anne Frank zou na de oorlog uitgroeien tot het bekendste egodocument uit de bezettingsperiode. Maar ook honderden anderen tekenden hun alledaagse belevenissen op: huisvrouwen, burgemeesters, winkeliers, artsen, NSB'ers, Oostfrontstrijders, gevangenen en scholieren.

Eerlijk en open

Meteen na de oprichting begon het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD, nu NIOD) met het verzamelen van dagboeken. Vanaf december 1945 werd de Nederlandse bevolking via radio-uitzendingen opgeroepen dagboeken ter beschikking te stellen aan het RIOD. Vele honderden luisteraars stuurden hun verhalen op. Momenteel zijn meer dan 1.250 dagboeken aanwezig. In de ogen van directeur Loe de Jong konden deze ‘onopzettelijk door tallozen bijgehouden dagboeken bij uitstek het nageslacht een juiste indruk geven van wat de gewone burger in de oorlogs- en bezettingsjaren beleefde.’ En juist omdat de notities zonder

bijbedoelingen aan het papier zijn toevertrouwd vormen de dagboeken een unieke historische bron. In alle eerlijkheid en openheid stortten mensen hun hart uit in hun dagboek, zoals de twintigjarige secretaresse die vrijuit mijmert over de uitjes die ze maakt met Duitse soldaten en de cadeautjes die ze van hen krijgt. De dagboeken vormen ook een onverwachte bron voor economen en statistici. Met name tijdens de hongerwinter houden veel mensen zich bezig met de prijzen van voedsel en kleding. Een Amsterdamse huisvrouw ruilt haar ‘kostelijke Perzische kleed’ voor tarwe, olie en vis. Soms worden ingrijpende gebeurtenissen verweven met de persoonlijke waarnemingen. Rond oudjaar 1944 valt het een vrouw op dat er haast niet geschaatst wordt omdat de mannen zijn weggehaald. Zo merkt ze de gevolgen van de razzia's voor de arbeidsinzet in haar naaste leefomgeving. Persoonlijk leed weerspiegelt zich ook in dagboeken die abrupt afgebroken worden omdat de schrijver onverwacht wordt opgepakt of, zoals de Oostfrontvrijwilliger, sneuvelt op het slagveld.

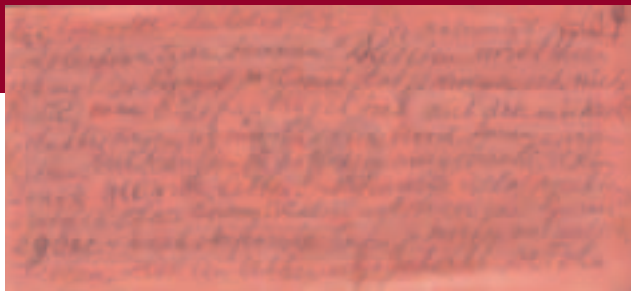
1
Titelpagina van een dagboek van een Nederlandse SS'er.

2
Dagboek op monopolygeld uit een Japans kamp.

3
Tekeningen uit een dagboek van Nederland in bezettingstijd.

4
Dagboekje op shagvloeï uit een Japans kamp.

Foto's: NIOD, Amsterdam.

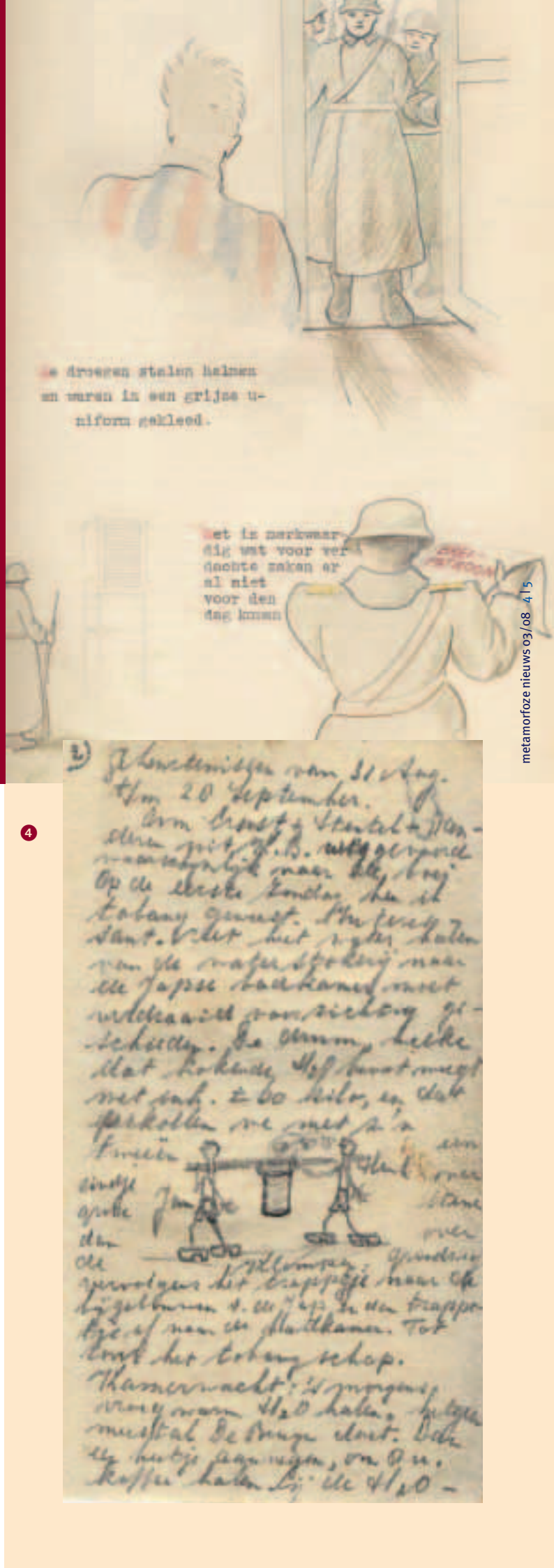

Alternatieven

Zo uiteenlopend als de verhalen, zo divers is ook het materiaal waarop ze zijn vastgelegd. Schaarste en omstandigheden dwongen de auteurs alternatieven te zoeken voor schrift, blocnote, briefpapier of agenda. Een door de Japanners vastgezette krijgsgevangene gebruikt vloeï voor shag, elders in Nederlands-Indië schrijft iemand op de achterkant van monopolygeld. Anderen maken tekeningen of plakken krantenknipsels in.

Elk dagboek vormt een uniek persoonlijk document dat tot het historisch erfgoed van de Tweede Wereldoorlog behoort. Dankzij Metamorfoze worden de originele geschriften uit deze collectie gedigitaliseerd zodat ze behouden blijven voor latere generaties.

Rene Pottkamp

AFSCHEID VAN WIM VAN DRIMMELEN

Op 17 november 2008 nam Wim van Drimmelen afscheid als algemeen directeur van de Koninklijke Bibliotheek. In 1991 trad hij aan als directeur. Het was onder zijn leiding dat in 1997 de aftrap werd gegeven voor een nationaal programma voor conservering van bibliotheekmateriaal: Metamorfoze. Ter gelegenheid van zijn afscheid sprak Metamorfoze met Wim van Drimmelen over zijn betrokkenheid bij de totstandkoming en uitvoering van het programma.

Terug bij het begin

Toen Van Drimmelen in 1991 begon, hadden de KB en het Nationaal Archief net het Coördinatiepunt Nationaal Conserveringsbeleid (CNC) opgericht. 'De voorgeschiedenis van het Metamorfoze-programma was dus al in volle gang. Het CNC was begonnen met een rapportenreeks waarin het probleem van de verzuring van papier en de noodzaak tot conservering werden uitgelegd. Destijds was dat probleem in brede kring nog niet bekend.' Inmiddels, zegt Van Drimmelen, is de cirkel weer rond: 'Toen Metamorfoze in 1997 daadwerkelijk begon, werd het programma uitgevoerd door de KB. Sinds 2005 is het programma weer een samenwerkingsverband tussen de KB en het Nationaal Archief. We zijn dus eigenlijk weer terug bij hoe het allemaal is begonnen.'

Vliegende start

Wat erg in het voordeel van het programma heeft gewerkt, aldus Van Drimmelen, is die jarenlange voorbereiding. 'Het is heel belangrijk dat het voorwerk grondig is geweest. Er is veel onderzoek gedaan, er zijn uitvoerige inventarisaties gemaakt van het materiaal. Het bedreigde erfgoed omvat talloze miljoenen pagina's. Vanaf het begin hebben we altijd helder naar buiten gebracht dat het ging om een beredeneerde selectie, dat het conserveringsprogramma niet het doel had 'alles' te conserveren. Al met al heeft dit ertoe geleid dat toen het subsidiegeld er in 1997 eindelijk was, het programma een vliegende start kon maken.'

Maar ook het creëren van draagvlak door middel van communicatie was en is een belangrijke factor voor Metamorfoze. 'In eerste instantie was ik wat sceptisch dat er zoveel aandacht werd besteed aan communicatie binnen het programma. Maar in de loop der tijd is me wel duidelijk geworden dat het heel verstandig is geweest. De bijeenkomsten bijvoorbeeld, die zijn heel leuk, maar ook functioneel. Er komen altijd veel mensen op af, van instellingen in het hele land. Dat bevordert de samenwerking en vergroot het draagvlak.'

Succesvolle formule

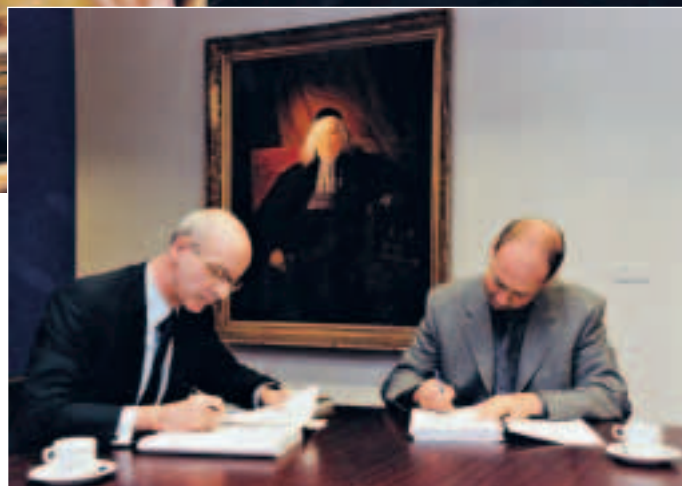
Van Drimmelen is overtuigd van het succes van de organisatorische formule die bij Metamorfoze wordt toegepast. 'De combinatie van een landelijk programma, dat op de hele sector van toepassing is, met een centrale coördinatie en uitvoering, bleek een gouden greep. Belangrijk is dat de medewerkers van Metamorfoze zich bewust zijn dat het programma weliswaar wordt gecoördineerd vanuit een centraal punt, maar dat ze dienstbaar zijn aan de gehele sector. Die succesvolle formule heeft weer als voorbeeld gediend voor andere landelijke programma's, Het Geheugen van Nederland bijvoorbeeld.' Uiteindelijk heeft dit alles ertoe geleid dat Metamorfoze sinds 2004 structureel gefinancierd wordt door het ministerie. 'Men deelde bij OCW de visie van de KB dat er structurele middelen moesten komen voor zowel de uitvoering van het Metamorfoze-programma als voor digitale duurzaamheid.'

Digitale duurzaamheid

Want digitale duurzaamheid is natuurlijk het toverwoord voor de komende decennia. Ook voor Metamorfoze, met de overstap naar digitalisering als conversiemethodiek. 'In de KB hebben we op een bepaald moment de knoop doorgehakt: we hebben voldoende vertrouwen in ons e-Depot en in de techniek om digitale duurzaamheid te kunnen garanderen. Een gevolg is wel dat de behoefte aan opslagcapaciteit de komende jaren explosief groeit. Er worden enorme digitaliseringsprojecten uitgevoerd op het moment:

2

3

1 De verzuurde pagina die Van Drimmelen als voorbeeld van het probleem bewaarde.

3 Ondertekening van het contract voor Microverfilming Landelijke Dagbladen, 2001.

2 Wim van Drimmelen bekijkt schade aan kranten, 2001.

4 De presentatie van het beleidsplan aan staatssecretaris Aad Nuis, 1997.

4

Handelingen van de Staten Generaal, kranten, tijdschriften, microfilms. Om die opslagcapaciteit uit te breiden moet de KB in eerste instantie zelf middelen vrijmaken door herallocatie, en niet meteen aankloppen bij het ministerie. We hebben ook nog enig respect doordat we projectmiddelen kunnen inzetten, maar daarmee gaan we het niet redden. Het moment nadert dat er ook structurele financiering nodig is van de kant van OCW. Dat is ook niet zo vreemd. Net zoals we magazijnen nodig hebben voor de opslag van fysieke objecten, hebben we ook structurele voorzieningen nodig voor de opslag van digitaal materiaal.'

Aanwijsbaar nut

Wat heeft het Metamorfoze-programma in zijn ogen betekend voor de KB? 'Ik denk dat het allereerste belang toch altijd is geweest: we moeten het vergankelijke papieren erfgoed conserveren. Maar er is een ander aanwijsbaar nut geweest voor de KB: door Metamorfoze hebben we geleerd hoe je goed en efficiënt een nationaal programma aanpakt. Daarnaast hebben we dankzij Metamorfoze de expertise op het gebied van papierconservering en van kwaliteitsmanagement kunnen uitbouwen.'

Uit zijn kast haalt Van Drimmelen nog een hoesje met daarin een sterk verzuurde pagina. 'Dit liet ik altijd aan mijn bezoekers zien. Om te tonen wat het probleem nu precies was.'

Andrea Langendoen

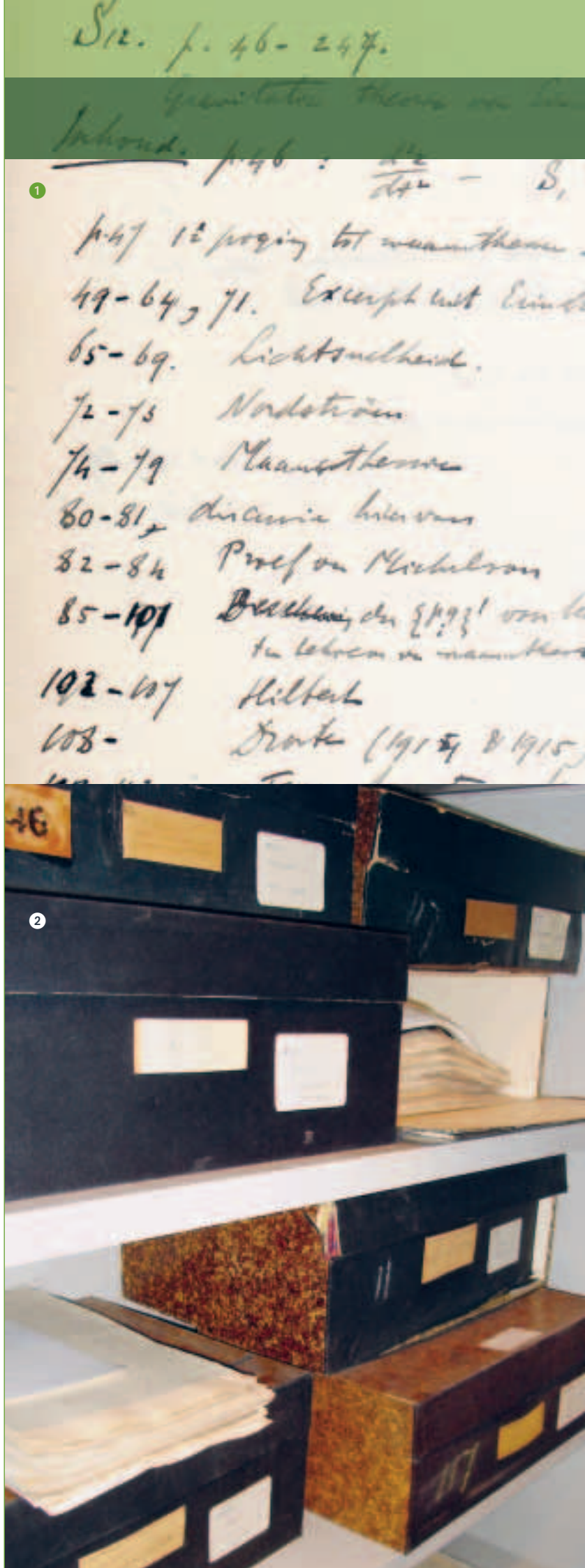
Omslag van het eerste *Sailing Letters Journal*

De dominee met het stenen hart

Sinds 2005 werkt de Koninklijke Bibliotheek aan de ontsluiting van de vele duizenden door de Britten gekaapte Nederlandse brieven. Die bevinden zich, veelal in zeer slechte staat, in de Britse National Archives te Kew bij Londen. Er wordt binnen het project samengewerkt met het Nationaal Archief, de Universiteit Leiden en de Samenwerkende Maritieme Fondsen. Metamorfoze heeft in 2007 middelen beschikbaar gesteld om een aantal dozen met brieven en andere documenten te conserveren en te digitaliseren. Daarmee kreeg het project *Sailing Letters* een nieuwe impuls.

Op 21 november 2008 is in de KB het eerste deel gepresenteerd van de nieuwe serie *Sailing Letters Journal* onder de titel *De dominee met het stenen hart en andere overzeese briefgeheimen*. In nauwe samenwerking met uitgeverij Walburg Pers heeft de redactie, bestaande uit Erik van der Doe, Perry Moree en Dirk J. Tang, bijgestaan door Peter de Bode, er een aantrekkelijk geïllustreerd boek van gemaakt. Het bevat eenentwintig bijdragen van verschillende auteurs van binnen en buiten de KB.

Het eerste *Journal* heeft drie verschillende inleidingen en bevat de transcripties van achttien brieven en andere documenten uit het archief van het High Court of Admiralty, voorzien van een uitgebreide toelichting. De gevarieerde bijdragen gaan van ontroerende kinderbriefjes en brieven over het dagelijkse leven aan het thuisfront tot gedetailleerde ooggetuigenverslagen van bijzondere gebeurtenissen en het leven op en overzee. Bovendien is als bonus een dvd met opnamen van het gebruikte materiaal (in hoge resolutie) bijgevoegd. Het boek is te koop voor €19,95 bij erkende boekhandels en via de KB.

HET LEIDSE STERREWACHTARCHIEF

Dit jaar wordt gevierd dat vierhonderd jaar geleden in Middelburg de eerste telescoop werd gemaakt. Althans, in 1608 werd een patent aangevraagd door de in Middelburg woonachtige Hans Lipperhey. Of hij werkelijk de uitvinder van de telescoop was, blijft onzeker. Het patent werd namelijk geweigerd. Wel is duidelijk dat de uitvinding een revolutie in de wetenschap teweeg zou brengen. Nederlandse inbreng in de sterrenkunde is sindsdien niet meer weg te denken.

Wereldtop

Nederlandse astronomen behoren al anderhalve eeuw tot de absolute wereldtop. Frederik Kaiser legde het fundament daarvoor, toen hij in 1860 in Leiden de eerste moderne sterrewacht oprichtte. Later werd het stokje overgenomen door J.C. Kapteyn in Groningen en zijn leerlingen Willem de Sitter en Jan Oort, die beiden weer in Leiden werkten. Hun studenten zwermde uit naar prestigieuze universiteiten en sterrewachten over de hele wereld. Het archief van de Leidse Sterrewacht (in Leiden nadrukkelijk zonder tussen-n) is een van de belangrijkste bronnen voor deze geschiedenis, mede omdat het archief van Kapteyn grotendeels verloren is gegaan. Het archief omvat ca. 17 meter correspondentie, manuscripten, wetenschappelijke aantekeningen en bestuurlijke papieren uit de periode 1830-1940. Een groot deel daarvan zal worden gedigitaliseerd met subsidie van Metamorfoze. Daarna zal het archief wordt overgedragen aan de Leidse Universiteitsbibliotheek, die nauw betrokken is bij dit project.

Afwisselende inhoud

De inventaris en de digitale afbeeldingen zullen uiteindelijk toegankelijk worden gemaakt via de site Bijzondere Collecties Digitaal van de UB Leiden. Dat is belangrijk, want er bestaat veel belangstelling voor dit archief, zowel nationaal als internationaal. Grootste publiekstrekker is het werk van De Sitter, die van 1908 tot 1934 in Leiden werkte. Hij was een van de eersten die de astronomische consequenties van Einsteins algemene relativiteitstheorie onderzochten. Daarmee is hij een van de grondleggers van de moderne kosmologie. In zijn aantekeningen en zijn correspondentie met Einstein is dit werk bijna van dag tot dag te volgen.

Ander interessant materiaal in het archief gaat bijvoorbeeld over de samenwerking van Leidse astronomen met sterrewachten in Zuid-Afrika en in Nederlands-Indië. Ook is er veel documentatie over de telescopen, waarvan sommige nog steeds in gebruik zijn. Verder is er een bijzonder liber amicorum uit 1908, met foto's van vrijwel alle (professionele) astronomen en sterrewachten overal in de wereld op dat moment.

Beheer en behoud

Een sterrewacht is geen bibliotheek of museum. Astronomen zijn vaak wel geïnteresseerd in de geschiedenis van hun vak, maar het beheer van een archief is, om het diplomatiek uit te drukken, geen kerntaak van een astronomisch instituut. Het archief is bovendien een paar keer verhuisd, wat de ordening niet erg heeft bevorderd. Nu ligt het in een volgepropt kamertje in een van de gebouwen van de Leidse Bètafaculteit. Er bestaan veel van dit soort zwerfende wetenschapshistorische archieven, verspreid over allerlei instellingen en faculteiten. Eén voor één worden die in kaart gebracht en geconserveerd, maar veel dreigt verloren te gaan. Dit project is dan ook een belangrijke stap in het veiligstellen van uniek wetenschappelijk en historisch erfgoed.

David Baneke

3

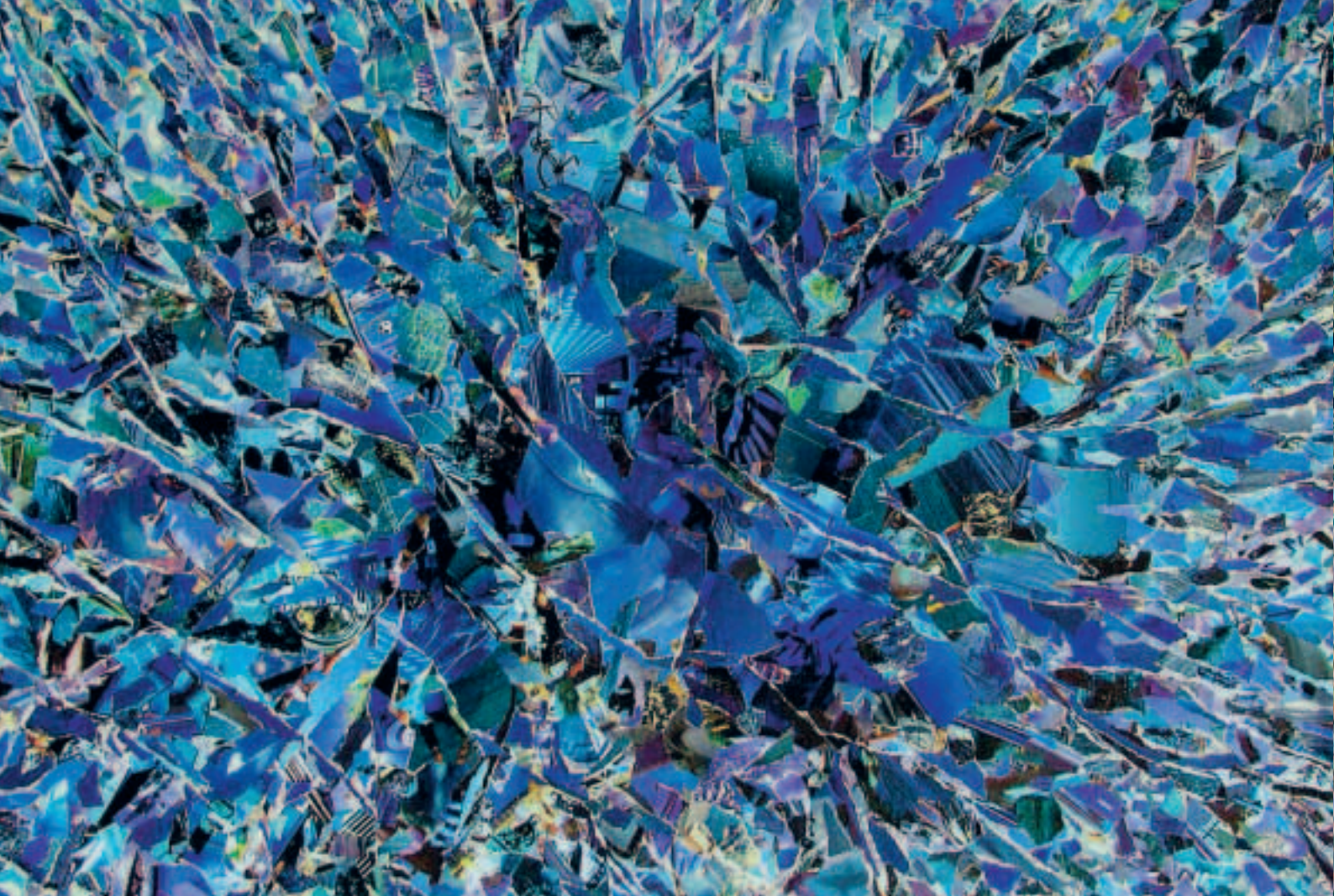

1
In de aantekeningen van De Sitter is zijn werk bijna van dag tot dag te volgen.

2
Archiefbeheer is geen kerntaak voor een astronomisch instituut...

3
Vijf pioniers van de algemene relativiteitstheorie bijeen op de Sterrewacht, 26 september 1923. Van links naar rechts: Einstein, Eddington, Ehrenfest, Lorentz, De Sitter.

Foto's: Sterrewacht Leiden.

1 'Water'

KUNSTIG PAPIER: KIJKEN EN

2

'Golf'

Metamorfoze spant zich in om het papieren erfgoed van Nederland te behouden. Maar lang niet al het papier dat wij nu gebruiken is het behouden waard. In deze tijden van milieubewustzijn is het bijna een must om dit oude papier te recycleren. Zo worden van overbodig papier nieuwe producten gemaakt. Maar vaak zijn deze producten grauw en grijs, zoals krantenpapier, karton en wc-papier.

Dat dit ook anders kan bewijst de uit Groningen afkomstige kunstenaar Lammert Stegewans. Hij maakt kunstwerken waarbij oud papier de hoofdrol krijgt. Uit tijdschriften en folders knipt of scheurt hij stroken, snippers en fragmenten. Aan elk werk ligt een bepaalde kleur of motief ten grondslag, maar het werkplan staat van te voren niet vast. Het eindresultaat kan dus heel anders uitpakken dan aanvankelijk gedacht. Het beeld, vaak op de grens van abstract en figuratief, groeit intuïtief onder de handen van de kunstenaar en dat kan wel zes weken in beslag nemen. Laag op laag, van grote vlakken tot steeds kleinere fragmenten, vormen het uiteindelijke papiermozaïek.

2 'Vogel'

ONTDEKKEN

Het resultaat is een samenspel van kleuren en vormen dat aanvankelijk vaak abstract aandoet, maar bij nadere beschouwing steeds meer details loslaat. Voortdurend verschijnt een nieuw element: vissen, vogels, het ritme van golvend water. Je blijft kijken en ontdekken. Want hoe dichterbij de beschouwer komt, hoe meer details er te zien zijn. Van veraf vormen de lijnen en kleuren de boventoon, dichterbij zijn de elementen juist te herleiden tot herkenbare vormen en uiteindelijk tot de eigenlijke snippers uit tijdschriften.

De kunstenaar gebruikt zuurvrij karton als onderlaag en boekbinderslijm om de papierfragmenten vast te plakken. Na afloop krijgt het geheel een beschermende deklaag, zodat het eindproduct tegen een stootje kan. Maar net als bij alle papier loert ook hier het gevaar van verzuring. Ook nieuw gebruik van oud papier zal dus uiteindelijk om conservering vragen. Wie weet is het huidige werk van Lammert Stegewans een Metamorfoze-project van de toekomst.

■
Maria Patijn

1

Website Willem Witsen

Op woensdag 22 oktober is in de aula van de Koninklijke Bibliotheek de website *Willem Witsen. Tachtiger in brieven beeld* gepresenteerd. Deze website, te bekijken via Het Geheugen van Nederland, bevat zeer veel materiaal dat te maken heeft met de veelzijdige kunstenaar Willem Arnold Witsen (1860-1923). Zijn nalatenschap omvat, behalve zijn oeuvre van schilderijen, aquarellen, tekeningen en foto's, ook persoonlijke dagboeknotities en briefwisselingen met tijdgenoten. Door het wijdvertakte netwerk dat Witsen onderhield met kunstenaars, literatoren, musici, acteurs en andere personen vormt dit materiaal een waardevolle bron voor uiteenlopend onderzoek. De documenten zijn dan ook belangrijk voor iedereen die onderzoek doet naar de culturele elite in de periode van ca. 1880 tot 1923.

Het Witsen-project kwam tot stand met subsidie van Metamorfoze en bevat materiaal uit de collecties van onder meer de Koninklijke Bibliotheek, de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam en het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie. De website is te vinden op www.geheugenvannederland.nl.

1

Portret van Willem Witsen.

2

Brief van Isaac Israëls aan Willem Witsen, te zien op de website. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

2

Metamorfoze is het Nationaal Programma voor het Behoud van het Papier en Erfgoed. Metamorfoze is een samenwerkingsverband tussen de Koninklijke Bibliotheek en het Nationaal Archief en is een initiatief van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw). Het programma bindt de strijd aan met verzuring en met andere vormen van autonoom verval, zoals inktvraat en kopervraat.

Voor meer informatie over het programma
Koninklijke Bibliotheek
Bureau Metamorfoze
Postbus 90407
2509 LK Den Haag
T 070 3140 373
E metamorfoze@kb.nl
I www.metamorfoze.nl

Personalia auteurs
David Banek is onderzoeker aan de Sterrewacht in Leiden.
Renee Pottkamp is medewerker van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie.

Metamorfoze Nieuws
ISSN 1387-084x, verschijnt 3x per jaar
Eindredactie
Maria Patijn
Redactie
Erik van der Doe, Andrea Langendoen, Dennis Schouten
Vormgeving
Studio Marise Kneegmans, Amsterdam
Druk
Drukkerij Mart.Spruijt, Amsterdam
Fotografie
Afdeling Optische Technieken van de Koninklijke Bibliotheek, tenzij anders aangegeven.

KB

nationaal archief

COOL DRY PLACE

Wat eigenlijk bijna niemand weet, is dat George Harrison, Bob Dylan, Tom Petty, Roy Orbison en Jeff Lynne de basis hebben gelegd voor het programma Metamorfoze. Deze vijf heren vormden in 1988 de gelegenheidsband The Traveling Wilburys. In 1990 brachten ze, zonder de inmiddels overleden Roy Orbison, hun tweede album uit met de opzettelijk misleidende naam *Traveling Wilburys Volume 3*. Een album dat sterk profetische eigenschappen blijkt te hebben.

Aanvankelijk heb je als luisteraar niet onmiddellijk door waar het lied Cool Dry Place (nummer 8 op het album) over gaat. Maar wie goed naar de tekst luistert, realiseert zich met een schok dat Dylan met zijn karakteristieke, nasale stemgeluid gedetailleerd een Metamorfoze-project bezingt. Hij heeft een probleem met het opslaan van 'spullen' en belt de Metamorfoze-coördinator, die er de meest recente versie van het *Handboek* op naslaat: *And when you checked the manual You kept inside the case It said 'put it in a cool dry place'*

Vervolgens gaat hij op zoek naar een bewaarplaats waarvan de condities in overeenstemming zijn met de Archiefwet. Hij beschrijft het belang van de collectie en kan de conserveringsnoodzaak aantonen: *Some places they get mildew And others get too hot Some places are so damp that Everything you got just rots All kinds of condensation Direct result of the rain There's not much compensation When everything's been stained Some have sentimental value that Cannot be erased Go store it in a cool dry place*

Ook onderkent Dylan het belang van zorgvuldige registratie van de collectie of het archief. Zonder correcte metadata kun je een conserveringsproject niet goed uitvoeren: *I made an inventory Of all the things in stock The place was getting longer I was up all night I used up all my pencils But I went on despite*

De hoer van het album.

Tot besluit verwoordt Dylan heel nauwkeurig de stress die het afsluiten van een project met zich meebrengt, met het Bureau Metamorfoze in de rol van stalkende huismeester: *The blurring of my vision The sweat upon my face I've got to put this stuff away I mustn't leave a trace The landlord's breathing down my neck He says it's a disgrace So I said, 'Put it in a cool dry place'*

Overigens, voor wie The Traveling Wilburys' poëtische interpretatie van het werkpakket 'materiaalanalyse' wil horen, luistere naar het eerste nummer van het debuutalbum uit 1988, *Handle With Care*.

■
Sophie Ham